

AURKIBIDEA

II

HISTORIAZ - De Historia

12. Orreagako gudua	79
13. Eibar. Erdi-aroko agiriak	81
14. En torno a las «Juntas Generales»	89
11. Lord Carnarvon eta Euskal-Herriko Foruak	93
16. Afrikako gerra	97
17. Aberri Eguna	102
18. Gernika	104
19. Mendarok herri izan nahia	109

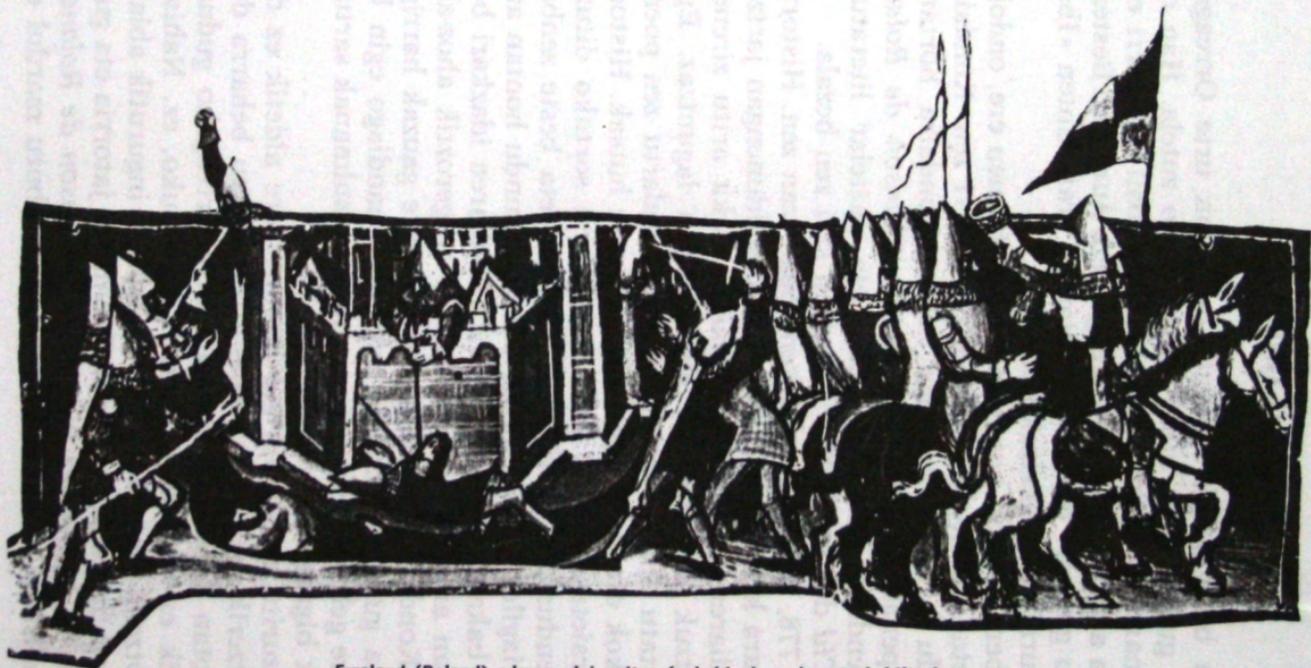
ORREAGAKO GUDUA

Bihar bertan beteko dira mila ta berrehun urte Orreagan Karl Handiaren gudarosteen atzemuturra eraso zutela. Han orduan gertatu zenaren urteburua ospatzeko zenbait oroigarri eta jaialdi eratu dira aste honetarako Orreagan eta Auritzen. Besteak beste, Orreagako guduari buruz zuberotarrek eratu duten «Ibaineta» deitu pasturala ere agertzekotan da.

Gudu harek bere garaian hots handia izan bazuen ere, ondoko urte eta mendeetan gehituaz eta handituaz etorri zen. Kondaira izugarria zabaldu bai zen European zehar. Kondaira hortatik ditu bere hastapenak frantsez literaturak, *Chanson de Roland* delakoa XI. mendean hedatzeaz. Zein eta gaztelar literatura *Cantar de mio Cid* delakotik XII. mendean sasi zen bezala.

Gudua bera, 778. urteko abuztuaren 15ean izan zen. Historia-gileak era askotara kontatu dute, batzuk euskaldunengan jartzen dute Karl Handiaren gudaroste taldearen aurka aritu zirenek, baina beste batzuk musulmanak euskaldunen laguntzaz. Egia esan, gudua gertatu zenetik laurhun urtera indartu zen poema hartzen dute askok oinarritzat, eta hortik datoz hutsak. Historia azterketan sustraietara jotzen ez dutenek beti sortuko dituzte holako nahasmenduak. A. Sorbet, R. Winston eta beste zenbait atzerritar historiagilek ondo agertua dutenez, puntu hontan aurkitzen den egia bakarra Eginhard, Karl Handiaren idazkari berberak kroniketan aitortzen duena da, eta ez geroztik ahoz-ahoz etorri zaiguna. Kondairak berez izaten bai dute gauzak harrigarriago agitea eta gudua bera izan zen baino handiago egin bazuten, etsaiak ere gehitu beharra izan zuten, musulmanak sartuaz eta euskaldunak bigarren mailako utziaz.

Puntu hau zuritu ondorean, gai hontaz, nere aldetik ez dut ezer berri agertzerik, eta lehen esanetatik jarraitu beharra dut. Hala ere, egunotan kazetak maiz aritu dira Orreagako guduari buruz, baina nik ez diek esan berrieri jarraituko, ez. Nahiago dut lehenago hotzean idatzi zuten historiagileen ingurutik abiatu, Orreagan zer gertatu zen adiarazteko. Poemaren jatorria eta guna aztertzeko on da R. Menéndez Pidal-en *La Chanson de Roland y el neotradicionalismo* (Madrid, 1959) delako liburu mardul eta

Erroland (Roland) adarrez dei egiten (eskubian), gudarozteak biltzeko Iruñako harresian. XIV. mendeko miniatura, Italian (Biblioteca Marciana, Venecia: Cod. Fr. XXI, coll. 257 fol. 107 v.)

bikaina, baina literaturari lar lotzen delarik, historian ditu nahas-
menduak. Honegatik, nahiago dut Karl Handia (*Charlemagne*)
estudiatu duten lanetan oinarritzen den biografia bat hartu, era
berean alde-kontrako ez diren atzerritarrena, adibidez Richard
Winston-ena eta bertatik jarraitu Orreagan 778an gertatua.

Baina, baita ere gogoratu beharrezkoa iduritzen zait duela pare
bat urte Gordailu argitaldaria eman zuen *Orreagako gudua*,
Jesus Mari Arrietak oso ongi euskaraz idatzia. Handik hartu bai
dut gaurko artikulua izenburua, eta handik bertatik ondoko
esaldi batzuk ere.

Karl Handiak hainbat jende eta herrialderen gain agintea
hedatu eta erakutsi ahal izan zuen, non Aita Sainduak 800. ur-
tean Kristiandadeko enperadore izendatu eta koroatua izan zen.
Urte batzuk lehenago gertatu zen Orreagako gudua, euskaldune-
gandik zigorra hartu zuena, eta Santiago bideko erromesek Eu-
ropan zehar zabaldu zuten Karl Handiaren hondamendi hau,
belaunik belaur ahoz aho zabaltzeaz, gertatua zen baino handia-
goa eta harrigarriagoa eginaz; bereziki, Erdi-aroko koblakarien
irudimenez. Denborarekin eraso ikaragarritzat hartu zuen jen-
deak eta hain gudu handitik euskaldunak garaile ateratzea ezi-
nezkotzat joaz, musulmanak sartu zituzten, partaide ez ezik,
burutzat; eta euskaldunak hauen laguntzaile soilak bihurtu ziren
koblakarien ahoetan. Baina Orreagan gertatua besterik zen eta
R. Winston-i jarraituko diogu, arrazoi bidetik egiaren alde zintzo
jokatzeko. *Charlemagne*-ren biografo honek iturri onetatik hartu
bai zituen bere agiriak, eta hara nola jasotzen dituen orduko ger-
takariak.

VIII.mendean, Omeya-tarren dinastiak Damaskotik ehun ur-
teren buruan eraman zuen Islam guziaren burutza eta Abbas-ta-
rren ondokoak buruzagitzaz jabetzeaz, musulmanok elkarren ar-
tean haserre omen ziren. Omeya-tarrak persegitu zituzten, har-
tzen zutena hartzen zuten lekuan hilaz. Abd-er-Rahman, Omeya-
-tarra izan zen hilketa hartatik ihesi sarkaldera etorri zena eta
Córdoba-ko emir bezala gelditu zena; aintzinako musulman haien
dinastiari zintzo jarraitzen ziotenen buruzagi. Baziren batzuk,
ordea, bere menpeko jarri baino lehen kristauekin aliatu nahiago
zutenek. Honela ba, Barcelona-n gobernari zen Suleimán-ibn-al

Arabi zenak Karl Handiari laguntza eskatu zion.

Karl-i gogozko zitzaion Espainiako kristauak musulmanen menpetik ateratzeko aukera, gurasoengandik sarrazenoen aurkako grina zetorkionez. Honetarako, gudarosteak gertatu zituen, frankoen artean inoiz ezagutu ez ziren bezalakoak. Bere soldaduz gainera, burgundiar, erromatar, babariar eta godo. Bi multzo handi eratu zituen eta 778. urteko udararen hasieran Pirineoak igaro zituen. Multzo batak Lerida aldetik eta besteak Euskal-Herriko Luzaidetik.

Baina bere asmo harek lehendabiziko unetik aurkitu zituen eragospenak. Nafarroako lurretan, euskaldun kristauak, Karl Handia ongi-ëtorriz hartu beharrean, euskaldunok beren independentizaren alde agertu ziren musulmanekin harreman onak gordeaz. Bestalde, Suleimán-ek bere agindua ez zuen bete, Ebro ibaiaren eskualde osokoegandik eskaintzen zion laguntzaz eta Zaragozako hiria errenditzez, frankoen esku uzteko. Karl ezin izan zen Ebrotik igaro, eta erretiratu egin zen, agiriak argi agertzen ez duten arrazoiegatik. Batzuen ustez, sajoniarrak bere erresumetara sartuko ziren beldurrez, eta besteen ustez saldukeria batera zeramatela pentsatu zuelako. Baina, dena dela, Espainiakristindaderako jabetzeko asmoa alde batera utzi zuen.

Itzultzean, Ibañetako menditarrean izan zuen borroka, historiako gudurik aipatuenetako bat bihurtuko zen. Erretiratzean, abuztuaren lehen partean, gudarosteak Iruñan gelditu ziren eta Karl Handiak bertako kristau hiritarrak zigortu zituen, hiriko harresiak arrautsiaz. Baina, hemendik Frantsiara itzultzean, Donibane Garaziko bidea hartu zuen, eta Orreagatik gorako oihanetan euskaldunak zain zeuden, ordaina eman nahirik. Gudarosteen multzo nagusiari Ibañeta igarotzen utzi zioten, behin Luzaidera jaitsiz gero, ezingo bait zion atzeko multzoari lagundu. Oso maltzur portatu ziren euskaldunak, atzeko multzoa soil solik hartu eta erasoaz garaipena lortzeko. Errolan (Roland) buruzagi famatuarekin batean han erori ziren Eggihard erregeren buruzagaitako bat, Antselmo jauregiko kondea, eta beste. Karl Handiaren laguntza etorri orduko, gau ilunaren babespean, oihan itzaltsuetatik ihesik galdu omen ziren euskaldunak.

Hala dakar Karl Handiaren biografoak.

Gertatuaren inguruak ondoko urteetan herriaren eta koblakari-
en irudimenetatik gehitu ziren. Aldakuntzarik ere ezta falta eta
kondairak sortutako poemetan, euskaldunak musulman bihur-
tzen direla dio. Karl Espainiara itzuli zela eta bengantzaz milaka
sineskabeak hil zituela. Baina Karl inoiz ez zen berriz itzuli Es-
painiara. Urte batzuk geroago bere jeneralak igorri zituen Piri-
neoaz bestaldera, eta urte askoko borroka ondorean Penintsulako
luralde zati batekin jabetu zen, Pirineo eta Ebro bitartean, Barce-
lona aldetik Euskal-Herrira, Marka Hispanika aipatua mugatzat
hartzeko.

Anitz kantategi apokrifo sortu zen Orreagako gudua bide eta
Errolanen hilketaz. Azkenik euskaraz ere bai, Astobizkarko kanta
deritzana. Aintzinakotzat agertua izanarren, badakigu joan zen
mendean erromantiko giroaren eraginez piztuta sortu zela.

* * *

Mañana se cumplirán mil doscientos años de la batalla de
Roncesvalles, y entre otras celebraciones se representará la pas-
toral (teatro popular suletino) «Ibañeta», que recoge aquella gesta
bélica, en conmemoración de la victoria de los vascos sobre el
cuerpo de ejército que cuidaba la retaguardia de la retirada de
Carlomagno.

Una fuerte escaramuza que con el tiempo fue adquiriendo la
importancia de una gran batalla en toda Europa occidental a
través de las leyendas difundidas por los peregrinos de Santiago.
Códices medievales con iluminaciones, relieves en piedra, vidrie-
ras... han ilustrado la renombrada batalla. Pero la única verdad
en torno al hecho de Roncesvalles, como explica muy bien el
biógrafo Richard Winston, es la que recogió el cronista Eginhard,
secretario del propio Carlomagno.

Siendo esta fuente el testimonio más seguro, a él hemos re-
currido para la confección del artículo.

En la España musulmana del siglo VIII hubo desavenencias
entre los mismos sarracenos y fueron estas las circunstancias por
la que el gobernante de Barcelona Suleimán-ibn-al Arabi, prefirió
aliarse a los cristianos antes de someterse al emirato cordobés y

solicitó la ayuda de Carlomagno para derrotar al último de la odiada dinastía de los Omeyas.

A Carlos le atrajo la perspectiva de librar a los cristianos de España del yugo musulmán. Estaba convencido de que la población cristiana de la Península, subyugada por los musulmanes hacía poco más de sesenta años, se levantaría en armas y se uniría al ejército de los invasores.

A finales de la primavera de 778, reunió un gran ejército y cruzó los Pirineos por el este y oeste. Sin embargo, tropezó con inesperadas dificultades desde el principio: «Los cristianos vascos de Navarra, en vez de dar la bienvenida a Carlos, lucharon para defender su independencia», nos dirá Winston. Que, además, querían mantener sus buenas relaciones con los sarracenos. Por otra parte, Suleimán había sobreestimado su propia fuerza, y fue incapaz de tomar la ciudad de Zaragoza para los francos, como había prometido. Carlomagno no pudo avanzar más allá del Ebro y tuvo que retirarse por razones que los anales ocultan.

Durante la retirada, las tropas de los francos se detuvieron en Pamplona, donde Carlos castigó a sus habitantes cristianos destruyendo las murallas de la ciudad. Después continuó su marcha para atravesar los Pirineos hacia San Juan de Pie de Puerto. Pero los vascos situados en Roscesvalles tomaron venganza. Escondidos en la fragosidad de los bosques esperaron a que el grueso del ejército pasara por Ibañeta hacia los estrechos desfiladeros de Valcarlos. El día 15 de agosto del año 778 atacaron la retaguardia de Carlomagno que se movía con dificultad por su pesado armamento. Así es como Eginhard se explica el hecho: «En la batalla que siguió, los vascones mataron hasta el último hombre del enemigo. Entonces se apoderaron del equipaje y, protegidos por la oscuridad de la noche, huyeron con gran rapidez en distintas direcciones... En esta batalla murieron Eggihardo, senescal del rey; Anselmo, conde de palacio; Hruodlan (Roland), guardián de la frontera bretona, y muchos más».

Fue una derrota de los francos, y el biógrafo de Carlomagno no se la inventó, nos dirá Richard Winston. Sin embargo, las dramáticas circunstancias de la batalla encendieron la imagina-

ción del vulgo. Aparecieron romances y legendarios relatos que iban y venían acerca de aquel episodio en bocas de los peregrinos, que el nombre de Roldán (Roland) se hizo familiar a todos los habitantes de Europa. Durante los tres siglos siguientes los relatos fueron reunidos por los trovadores en *La Chanon de Roland*, una de las glorias de la literatura medieval y primicias de la literatura francesa. Aunque, en el poema, los vascos aparecen convertidos en sarracenos, respondiendo a un orgullo histórico hacia Roldán.

1978 - VIII - 14

EIBAR. ERDI-AROKO AGIRIAK

Aurtengo udaran, Eibarko udaletxeko artxiboan aurkitu nuen Erdi-aroko kantategiaren orri baten berri eman nuen. Aurkimen hau ez zen oraingoa. Duela bizpahiru urte, herriko ordenantza zaharrak ikertzen ibili nintzanean, hamazortzigarren mendeko esku-izkribu batzuk kantategi zahar baten larruzko orriz enkua-dernaturik zeudela ohartu nintzen. Bere anotazioak monogramaz (lerro batean) eta letra tipoa frantsez gotikoa. Urte batzuk igaro dira San Andresko parrokiako koruan antzerako baten orri erdia aurkitu nuenetik eta elkarren arteko konparaketak egiteko asmoz utzi nuen.

Udaletxeko orriaren neurria 49 x 36 zentimetrokoa da, eta parrokiakoaren esku beretik irtena dela esango nuke. Are gehiago, bai larruaren itxuraz, bai neurriz, letraz eta gainerako xehe-tasunez, kantategi ber beraren orriak direla dirudi, eta biak gerrate inguruan galdu zen kantategi ber beraren orriak direla dirudi, eta biak gerrate inguruan galdu zen kantategi baten zatiak. Bere berriak, ikus R.S.B. Amigos del Pais-ko Boletin-ean, XXVI (1970) urteko 490/93 orrialdeetan.

Oraingo zati hau osoagoa denez, ikerketarako aukera hobek ematen dizkigu. Alde batetik, lehen uste genuen akitano kutsu hura oraindik nabarmenago agertzen zaigu. Letra, frantsez gotikoa zaharra du, lerro bakarrean anotatuaz gainera, eta Nafarroan

XIV. mendearen lehen partetik erabili zen «*minima*» delakorik ezta agertzen. Gregoriano musikaz dago, latinez idatzia eta gaitzat Andra Mariaren goresmeneko kanta.

Baina ez uste izan kantategiaren zati hau gure herriko Erdi-
-aroko agiri soil eta harrigarri bat denik. Aurkitze hau, aspalditik bilduaz nentorren agiri zaharren aberasgarizat jo dezakegu.

Aipatutako boletin hortan, 1961ean, Unzuatarren leinua oinazterren ahaide nagusien artean aztertzeaz eman nituen Eibarren albiste zaharrak eta geroago, 1969an, herriko erromaniko artearenak. Geroztik, materialak bilduz eta aztertuz jarraitu dudanez —1975/76 urteetako San Juan jaietako programetan ikus dezakegunez—, orain guzien berri laburrak aurkeztea merezi du.

Eibarren izena agiri idatziz lehen aldiz J. Iñiguez de Iburguenen *Crónica* famatu hartan agertzen da: Ziortzan zaldun batzuk batu omen ziren 1193. urtean Don Celinos Nafarroako erregeen ahaide hurbila Eibarko Untzuetako alaba batekin ezkontzera etorri zenean eta txala egiteko zeuden hogetalau behi eskaini omen zituen Ziortzako elizarentzat. Gainera, bertan azaltzen denez, orduan berritu omen zuten Untzuetako jauregia. Beraz, ageri denez, 1193. urtea baino lehenagokoa zen etxe hau.

Hamairugarren mendean berri gehiago aurkituko dugu. 1267-an, Alfonso el Sabio gaztelako erregeak Eibarko San Andres elizaren maiordomo izendatu zuen Juan López de Gamboa, Elgoibarko Olasoko jauna eta ganboarren buruzagi zena.

Untzuetatarrak oiñaztarrak izatez, elkarren etsai amorratuak ziren, beti etengabeko guduetan ari zirenak. Honegatik, esan beharrik ez dago, Eibarko eliza ganboarren esku uzteaz zer iskanbila sortuko zen. Dena dela, hamar urte geroago, 1277an, gaztelako errege ber berak hesia jarri zion Untzuetako dorre-etxeari. Hala ere, apenaz humildu ziren Untzuetarrak, eta ondorengo erregeak ere, Alfonso horren seme zen Sancho «el Bravo»k Diego López de Salcedo bidali zuen bere gudarosteekin Eibarko dorre-etxe bera errenditu zedin.

Azken gertakizun honen berri Erregeen kroniketan ematen da, eta bai lehena eta bai bigarrena Lope García Salazarkoaren *Las Bienandanzas e Fortunas* deritzan esku-izkribuetan.

Eibar hiri-bildu izendatu zen 1346an, eta, geroztik, XIV. men-

Erdi-aroko kantategi baten orri hau XVIII. mendeko esku-izkribu batzuk estaltzeko azaltzan jarria

dean zehar berriak ugarituz datoz. Aipagarriak dira «Carta-puebla» bera, 1390. urtean Akondiako kantak sortu zituen gudu hura eta beste zenbait berri.

XII eta XIII. mendeetako berriak edukitzeaz, jakinekoa zen bestelako aztarnak ere izatea. 1927an E. Urroz parroko zenak Azitaingo koruko horman harrizko Kristo gurutzatua aurkitu zuen eta handik parrokiara eraman eta gerra ostean galdu zen. Esan dugunez, XIII. mendekoak dira San Andres elizaren lehen aipamenezko agiriak. Honegatik, oraingo eliza baino lehen bazen beste bat eta garaiaगतिक, erromanikoa zitekean. Eta, behar bada, gelditzen zaigun agiri bakarra, San Pedroren harrizko imajina erromanikoa da, eleizaren ekaldeko ateburuan gordetzen dena. Arestian aipatu bezala, R.S.B.A.P.-ko Boletinean agertu nituen berriok. Ikus XXV (1969) urteko zenbakian.

XIV. mendeko agiriak ugari dira, eta, era berean, gotiko aztarnak ere ugariago. Gerratean hainbeste gauzaren artean galdu

zen, sakristia erretzean, Aita Lizarraldeak katalogatua zen Andra Mari irudi polit bat. Katalogatzailearen iduriz, Arratekoa bera baino zaharragoa. Arrateko Andra Mari XIV. mendearen lehen partekoa da, eta Arrateko elizaren ekalde partea ere gotiko egiturazkoa. Zozolan Sienako Santa Katalinaren harrizko imajina, Arraten gordetzen den San Laurente zurean polikromatua ere bai. Aginagako San Migel Arkanjeluaren elizan dugu beste Andra Mari eder bat, XV. mendekoa. Irudi hoiez gainera aipagarria da Isasi kaleko laugarrenean Jesus monogramazko ateburukoa, San Andres-en gurutzarekin. Eibar zaharraren agiri bikaina dugu.

Kantategiaren aztarna honekin aski material aurkitzen dugu Erdi-aroko Eibar zerbait ezagutzera hurbiltzeko. Behinik behin, hamalaugarren mendeko hiri bildua eremu soilean egina ez zela adieraziko digute.

* * *

Hace unos tres años, cuando indagaba sobre las ordenanzas municipales en el archivo de Eibar, hallé un legajo con cubierta de pergamino avitelado. Se trataba de unos manuscritos del siglo XVIII encuadrados con una hoja de un cantoral medieval, y de una medida total de 49 x 36 cms. Su particularidad consiste en su notación a una sola línea y el tipo de letra gótica francesa; pero, además, no figura la nota mínima que se introdujo para mediados del siglo XIV en Navarra con el *Ars nova*. Lo que hace pensar que la hoja pertenece a un códice del siglo XIII o principios del XIV. Sus características, en cuestión, coinciden con la hoja que hace unos años descubrí en el archivo del coro parroquial de San Andrés y que muy probablemente pertenecieron al cantoral desaparecido en la última contienda y cuyas referencias se detallaron en la «Crónica» del IV Congreso Nacional de Música Sagrada celebrado en Vitoria en 1928, donde se expuso el cantoral de Eibar, que llamó la atención de los entendidos, junto con otros ejemplares procedentes de los grandes monasterios. En su día, en el Boletín de la R.S.V. de Amigos del País, XXVI (1970), pp. 490/3, di una reseña explicativa. El nuevo hallazgo ayudará en la investigación que tiende a confirmar su origen o

influencia aquitana, con música gregoriana y tiene como tema la exaltación de la Virgen.

La época de la hoja hallada se remonta a la de las primeras noticias de la parroquia eibarresa. La que en 1267 Alfonso el Sabio —precisamente el autor de las «Cantigas»—, hizo merced del patronato a favor de Juan L. de Gamboa, señor de Olaso de El-góibar y cabeza del bando gamboino y enemigo del solar eibarrés de los Unzueta, parientes mayores del bando oñacino. Epoca en que las cosas no debieron marchar bien, puesto que a los diez años el rey en persona puso cerco a la casa-torre de Unzueta en Azitain.

La primera noticia de Eibar es aún bastante anterior y en la misma se dice que la casa de Unzueta se reedificó en 1193.

Las noticias del siglo XIV ya son más abundantes, con la fundación de villa cercada, la «Carta-puebla», la batalla de Akondia y su cantar, etc.

A aquel Eibar medieval pertenecen el San Pedro románico que hoy se conserva como único testimonio en su estilo artístico, ya que desapareció el crucifijo de piedra que E. Urroz descubriera en Azitain, y las dos hojas del cantoral. Mas, del período gótico, de los siglos XIV y XV, son las imágenes de Arrate, Aginaga y Zozola. En las bases del edificio Unzueta se pueden observar las de la casa-torre primitiva, y en el número 4 de Isasi un anagrama de Jesús con aspas de San Andrés, clave de la puerta de algún antiguo edificio gótico.

Estos materiales, estudiados en su conjunto, nos aproximan a un mejor conocimiento de la historia local en el medioevo.

1978 - XI - 27

EN TORNO A LAS «JUNTAS GENERALES»

Ha habido y hay ideas muy equívocas respecto a los fueros, tal como puntualiza Federico Zavala en la obra *De los Fueros a los Estatutos*. Por una parte la idea de un privilegio, que se ha

convertido en un tópico, y por otra el rechazo por puro anacronismo.

Así como ha sido estudiado por sociólogos y economistas, y reconocido por los historiadores, lo que supuso para el desarrollo comercial e industrial de Inglaterra la aceptación de «Habeas Corpus» (1679) cuyo valor jurídico liberó al ciudadano inglés para ejercer su iniciativa privada, fuente del progreso de aquella nación, no se han hecho estudios paralelos sobre los fueros vascos que eran anteriores y en los que se fundó todo el progreso comercial, agrícola e industrial, en una tierra pobre de recursos.

De ahí, que al tratar sobre Juntas Generales parezca también anacronismo o agua pasada. Cuando en realidad, es la única parte de nuestra historia en la que el pueblo ha sido el único soberano.

Guipúzcoa se adhirió al rey de Castilla (al rey, y no al pueblo de Castilla) condicionado a la aceptación de su sistema tradicional de gobernar por el Fuero. Y las Juntas Generales representaban plena soberanía popular, aun en aquella época en que Europa estaba dominada por el feudalismo.

El Fuero guipuzcoano estaba basado en usos y costumbres de los habitantes del lugar desde tiempo inmemorial. Cuyas particularidades más destacadas eran el reconocimiento de la nobleza universal y la soberanía del propio pueblo con poder legislativo en el concejo municipal, para efectos locales, y en la elección de sus representantes, llamados Procuradores, para las Juntas Generales.

Sobre las Ordenanzas municipales, por las que se regían los municipios, estaba el Fuero general de la provincia y todo el poder legislativo del mismo recaía en las Juntas Generales, a donde asistía un Corregidor en representación del rey, y su cometido se limitava a hacer cumplir las leyes forales e informar al rey de los acuerdos tomados. A la Diputación foral correspondía el poder ejecutivo.

Ese poder supremo de la provincia, data cuando menos de la Edad Media, y su periodicidad aparece señalada desde el siglo XV. Ya nos señaló Carmelo de Echegaray lo que a este respecto se lee en el libro de los *Fueros* (título IV, capítulo primero): «cos-

tumbre antiquísima (y de cuyo principio no hay noticia) es la de las Juntas generales de la Provinvia, en las cuales congregándose todos los Caballeros Procuradores de las poblaciones, Alcaldías y Valles de ella, con especiales poderes de los Concejos, se ha atendido siempre al mayor servicio de Dios y del Rey Nuestro Señor, y a la conservación de la República con policía, equidad y justicia».

Hasta el siglo XVII las Juntas se reunían dos veces al año, pero luego vinieron a reunirse una vez al año. Hoy, de tener que llevar a efecto, podían ser reuniones mensuales. Antiguamente, la dificultad en los medios de traslado obligaba a despachar todos los asuntos en un sólo desplazamiento, y las juntas duraban varios días; por ejemplo, a finales del siglo XV, hasta veinticinco días consecutivos. Para casos urgentes se recurría a las Juntas particulares, que se convocaban en cualquier época del año, si era necesario.

Los lugares de reunión, primeramente, eran dieciocho, que iban turnando cada año. Los acuerdos de las Asambleas se adoptaban por el número de *fuegos* (que se basaban en hogares o familias), y no por votos personales. Los procuradores, como queda dicho, eran designados por los ayuntamientos respectivos. Los pequeños municipios podían agruparse a formar una Alcaldía común y elegir un procurador en común. Para ser procurador se exigía la calidad de arraigo y dignidad, y, naturalmente, ser elegido por la mayoría del pueblo o de los pueblos agrupados.

Los poderes dados a los procuradores no debían contener mandato imperativo, ni ser limitados, ni contener cláusula de sustitución. Los poderes, el primer día de la Junta, se entregarían al secretario y no podían los apoderados, sin contravención del Fuero, hacer la menor consulta a los pueblos sobre los negocios sometidos a la resolución de la Asamblea. Estaba terminantemente prohibido a los Procuradores todo cohecho, y vedado también que agenciasen otros negocios que los de sus respectivos concejos. Acerca de estos particulares son severísimas las Ordenanzas de 1529.

Las mismas Ordenanzas prescribían que ningún procurador de los que formasen la Junta de Guipúzcoa, pudiera ser fiador

del Corregidor al tiempo de recibirle, ni tampoco de juez o merino mayor, para los casos de residencia al cesar en sus cargos.

Es hasta sorprendente con qué precisión se sabía llevar la gestión que el pueblo encomendaba a su presentante.

El hecho natural de un pueblo, así como su lengua y sus leyes, no son negociables a nivel político, y es preciso orientarlos por cauces institucionales si hemos de ir hacia una convivencia.

No hay duda, de que junto al idioma vasco, el sistema foral ha sido el fenómeno extraordinario que ha caracterizado al pueblo vasco. Por esto, con razón afirma Adrián Celaya: «acaso más sorprendente que esta pervivencia del idioma, sea el hecho insólito de que un pueblo rústico, aldeano, con una cultura incipiente, haya sido capaz de elaborar en plena Edad Media o en los albores de la Moderna, un sistema de leyes tan distinto de los coetáneos, tan avanzado y progresivo, que podría aun hoy servir de modelo y hacer reflexionar a quienes encuentran dificultades para reconocer al hombre, a todo hombre, su auténtica dignidad.»

Muchas de las leyes acogidas en el texto de los *Fueros* hoy no tienen sentido, pero otras sí. Las propias Juntas Generales no podrían funcionar como entonces. Todo ello exige una revisión general para una actualización. Además, ni antes estaba toda la ley codificada, y prueba de ello constituye la hermosa obra de Alvaro Navajas Laporte, *La ordenación consuetudinaria del caserío en Guipúzcoa*.

Lo que no se puede negar y que podía entrar en vigor, dada la orientación decisiva hacia una democracia, es la soberanía popular como base de la formación de las Juntas Generales, y es donde deberían trabajar las diversas tendencias políticas para neutralizar la acción en pro del desarrollo general en los intereses de un pueblo.

Las leyes forales, en su *Nueva recopilación*, han tenido varias ediciones y que hoy están a la venta; pero quizás de ellas poco podemos sacar los no iniciados en asuntos jurídicos y, para una recta información, conviene recurrir a los diversos tratados de foralidad. Además de las mencionadas obras de F. Zavala y A. Celaya, contamos con la de Cillán Apalategui. Pero la obra máxima, para la interpretación del derecho foral guipuzcoano, quizás cons-

tituya el *Compendio de las Instituciones Forales de Guipúzcoa*, de Carmelo de Echegaray. Vizcaya, por su parte, cuenta con la extraordinaria obra de Gregorio Monreal, *Las Instituciones Públicas del Señorío de Vizcaya*.

La vía foral, con sus Juntas Generales, puede ser la vía de solución al problema vasco, si se pone buena voluntad y mucha sinceridad por parte de todos.

1977 - III - 7

LORD CARNARVON ETA EUSKAL-HERRIKO FORUAK

Maiz idatzi da forueri buruz bere funtsean zer direnik jakin gabe, edo egungo egoerari eta bakoitzaren politikazko joeragatik bere funtsa alderantziz agertzera behartuz. Holako kasoetan egia ahalik zihurren jakitzea nahi baldin bada, bertako interesetatik landa tratatzen duten autoreetara jotzea dugu onen onena. Eta hala dugu Carnarvon-go kondea, foruen galera zekarren Cadiz-ko konstituzioaren erabagien ondotik (1812) Espainia eta Portugaleko lurraldeak zehar ibili zena bertako historia arakatuz eta ikertuz, bertako egoeraz jaketzeko.

Lord Carnarvon-ek bi osteria egin zituen Iberiako peninsulan zehar, bigarrena 1827an, eta bere oroitzapen eta azterketak idatzirik utzi zituen. Egia esan, Carnarvon, noblezako familian sortua zen eta Eton-en eta Oxford-en estudioak egina. Estudioak bukatu ondoren Afrika ifarraldetik, Espainiatik, Portugal-dik eta Grezia-tik ibilaldiak egina, garai haretako munduz eta kulturaz ondo hornitua eta gizon zentzunduna. Eta aburu zuzenak emateko jakintza haina zentzuna behar da. Lord Carnarvon bi hoiien jabe zela iduritzen zaigu. Hala ere, ez dugu esan nahi berak esandako guzia bat batean eta besterik gabe irentsi behar dugunik, ez; bakoitzak eskubide osoa du bere iritzia lortzeko. Baina bai beharrezkoa zaigu, nahasmenduetatik hat, gai bakoitzean jakitun direnei entzun beharra, irakurri beharra. Holako bidea hartzea norperaren onerako baita; eta, Carnarvon-en iritziak, gure foru

Mikeleteak Gipuzkoan

zaharleri buruz, ezagutu beharrezkoak dira foruetaz jardun nahi badugu.

Bere liburua, Iberian zehar egin zituen ibileren egunerokoa da. Zehatz izkribatutako egunerokao. Iberiako nazioak maite zituen eta karlisten aldekoa zen. Honegatik edo, liburuaren azken partean Euskal-Herriko forueri buruz ari da. Foruak, historia eta euskaldunen ohiturak adiarazten ditu.

Erreginaren jeneralek, euskaldunak egiten zioten eten gabeko borrokarekin nekaturik, foruak errespetatzea agindu omen zuten, aldez aurretik jakinean zirelarik gobernuak ez zuela onartuko eta foruak galduko zirela.

Foruak ez omen ziren zaharrez gastatuak eta baztertu beharrezkoak bihurtu, ez. Gaur, ordea, hauteskunderen aurrean, zenbait alderdi ezkertiarrek mespresiatuak izan dira, berriagoa den autonomia eskaintzean. Euskal-Herriko esan zahar batek dio: ahal

dena, itsasoko arrainik hoberena. Eta esaerari erantzunez, har dezagun ahal dena; baina ez uste izan autonomia denik hoberena. Honen eskubideak laburragoak bai dira, baina konpon bide baterako amor eman beharrezkoak. Atakagaitz hontatik nolabait irten beharrean gara, gizonek gizoni amor eman beharrean. Hau izango da gaurko arrazoia, baina ez foruak txarrago bezala baztertu behar direlako. Herriak, foruekin, bere jabetasun osoa zuen, autonomiak eskaintzen ez duen haina.

Beraz, garbi dago, hobeagoaren trukez txarragoa eskaintzen digutenek ezjakin batzuk direla edo bestela gure herriaren aurka daudela. Ez bait dut pentsatzerik nahi gezurretan ari zaizkigu-tenik.

Carnarvon-ek zionez, euskaldun bakoitzaren etxea gaztelua izan zen; ez zen majistradurik bortxatuko zuenik, ez irikiko zuen agindurik, ezta ere ezin zitekean armarik edo bestelako zerbaitegatik aldeztetik Batzarraren aurrekaldera eramanez eta bere hutsak legearen aurrean salatu gabe.

Beste inongo gizonak ez omen zuten holako eskubiderik, agintariak indarrez behartu gabe, «Habeas corpus» berak baino eskubide handiagoak ematen zizkiela euskaldunei foruak. Eta, gainera, britaniarren eskubide horiek baino lehenagokoak zituztela euskaldunak berenak. Hau ezta guti ingles batek aitortzeko.

Holako esaldiak ditu Carnarvon-go kondearen liburuak. Bere ustez, euskaldunon foruak suizarren kantoietakoak baino libertate handiagokoak dira edo ziren. Honegatik, Euskal-Herria defenditu beharrezkoa zen. Eta foruak debekatu edo kendu zituzten agintariek salatzen zituen, behin eta berriz, gizonaren libertateak ukatzea zenez. Orduan, tiraniaren aurka sartzen da, naiz tirania hau agintari despota bategandik etorri eta naiz demokraziaren izenean etorri.

Liburu honek, irakurgai bezala, goitik hasi ta behera, dena du probetxugarria. Bada bertan zer ikasirik, ikasi nahi duenarantz, eta ikasi beharrik ere badute foruetaz mintzatu nahi dutenek.

Bere alde eta kontra esandakoak bildu zituen Manuel Irujok *Inglatera y los vascos* (Buenos Aires, 1945) liburuan. Baina nik, hemengo berriak Taurus-ko argitalpenetik jasoak ditut. Conde de Carvarvon, *Viajes por la Península Ibérica*. Taurus Edicio-

* * *

Muchos políticos de nuestros días están exponiendo opiniones muy confusas o muy contradictorias al comparar los fueros con la autonomía, como si un asunto posterior cronológicamente ha de ser siempre más justo para lo actual. No vale tampoco discutir con los que no tratan de informarse.

Sin duda, tampoco las partes interesadas (nativos del país en este caso) son las más idóneas a aclarar dudas, y es conveniente recurrir a los que los asuntos hayan contemplado desde otra perspectiva que no sea la nuestra. Lord Carnarvon, hombre erudito y juicioso, escribió en 1827 sus memorias o diarios de viaje por la Península. Este hombre de grandes conocimientos escribió durante la primera guerra carlista: «Cuando los generales de la reina, agotados por la indomable oposición del pueblo vasco, garantizaron fraudulentamente sus derechos y privilegios, a sabiendas de que esa garantía no sería confirmada por el Gobierno»; esos privilegios o fueros «no estaban gastados por el tiempo ni habían dejado de ser respetados, honrados u obedecidos, ni tampoco habían conservado el nombre después de haber perdido el espíritu de auténtica libertad, pues el hogar del vasco seguía siendo su castillo, en el más estricto sentido de la palabra; no había magistrado que pudiera violarlo ni orden que pudiera abrirlo o confiscar sus armas o su caballo; el vasco no podía ser detenido por deudas o sujeto a prisión por cualquier pretexto sin permitírsele antes comparecer ante el viejo árbol de Guernica, donde se le explicaba la acusación y era allí mismo o convocado a juicio o puesto en libertad bajo fianza, según las pruebas aducidas contra él o la naturaleza de la acusación». Estos derechos le parecían a Carnarvon «la mejor salvaguardia contra el abuso del poder, más favorable al individuo que nuestro querido *Habeas corpus* y los vascos los disfrutaban antes de que existiesen las famosas garantías de la libertad británica».

Pero todavía irá más allá al manifestar: «Hasta la subida al poder de la reina, las provincias vascas eran más libres que

el más libre de los cantones suizos, su tierra y sus fueros eran dignos de ser defendidos, no sólo contra el tirano despótico, sino también contra el tirano democrático; los vascos son los tirolese de España y, permítaseme añadir, la flor de Europa».

Quizás sean excesivas las declaraciones de Lord Carnarvon, pero sus juicios son considerables. Y sí estaba más informado que muchos políticos de hoy que presumen de vanguardistas y como tales anteponen la autonomía al fuero.

1977 - V - 23

AFRIKAKO GERRA

Antonio Zabalak maiz eskaintzen dizkigu bertsoarien liburu ezagugarriak Auspoa liburutegiaren bidez. Gai baten inguruzko azken bilduma «Afrika'ko gerra» deritzana dugu; eta bertsoez gainera agiri asko ematen ditu Afrikako lehenbiziko gerra hartaz. Lehenengo gerra hura 1859-1860 urteetan izan zen. Karlisten gerrate bien bitartean.

Bertso paper bilketa toki askotatik egin du A. Zabalak, baina batez ere Chicako-ko *New Library-n* L. L. Bonaparte-ren agirien artean gordetzen zirenetatik. Frai Jose Antonio Uriartek bialtzen zizkion Bonaparte printzeari. Uriarte praile frantziskotarrak ber berak gerra honi buruz jarritako bertsoak ere argitaratzen ditu.

Historian beti iduritu zaigu ilun samarra gerra hura, bai gerra egiteko arrazoen aldetik eta bai «Tercios Vascongados» zirelako haiek parte hartzeaz ere. Gipuzkoak 1.136 mutil prestatu behar izan zituan, eta antzera Arabak eta Bizkaiak.

Gerra hura Leopoldo O'Donnell jeneralak hala nahi izan zuelako gertatu omen zen, politika alderdiak zerabilkiten nahaspila baretu eta espainiarrak abertzaletasunez berotu eta batu zitezen. Artean, Ministroen kontsejuko lehendakari eta gerrako ministro bai zen D'Donnell bera. Honegatik, Ceuta-ko gobernadorea mo-roak zirikatzen jarri zuen, mugak hiritik harat eramanez.

Bildu beharrezko soldadu kopurua, lehenengo borondatez joan

nahi zutenci dei eginaz eta falta zirenak, kopurua bete arte, ho-geitik hogetahamar urtera bitarteko gizonezko ezkongabeen ar-tean zozketa eginaz, eta suertez irtetzen zirenak beren ordezko bat diruz eros zitekeen.

Gerra pizteaz, Gipuzkoan erregeren korrejidore zen Manuel Somoza-k deia egin zuen, arenga itxurazko hitzaldi batean esa-nez: «La guerra, contra los bárbaros del Riff, tan popular en España, tiene las simpatías del mundo civilizado, y la Diputa-ción general, en su previsión y patriotismo, no se ha considerado dispensa de acudir a vuestro ilustrado criterio en demanda de auxilios para desagrar el orgullo nacional. De vosotros pende ahora el fallo, que tanto puede influir en las glorias y en el por-venir de Guipúzcoa».

Beti bezala, handi itxurako hitz arinak ugari, herriari burua berotzeko. Baina, azken hitzak ongi irakurtzen baditugu, foruen auzia bitarteko zegoela laster ohartuko gara; liburuko beste ageri askotan eta bertsoetan nabari den bezala:

*Obligazioz da eta
joan bear gerrara,
lege maitegarriak
gordeko badira;
Tanjerrren ipiñirik
español bandera,
denbora labur barru
etxerako gera.*

Alegia, gerrara joatea beharrezkoa zela, eta hori foruak gor-detzearren.

Izan ere, Bergarako besarkada ezkeroztik, foruak erdi kolokan zeuden. Egileak ongi dion bezala, ikus, adibidez, Pablo Gorosabe-lek zer dion, bere «Noticia de las cosas memorables de Guipúz-coa» liburuan, «El estado de la cuestión foral» deritzan atalean.

Horregatik, hemengo Diputazioak, beste edozeinek hainbat lagundu nahi zuten gerra hartan; eta euskal probintziak beste guziak bezain abertzale zirela agertu.

Hasiera hasierako bertso berak ere hara zer dion:

*Adierazo nai det
izketa klaroan
euskerara ta fueroak
noiztik nola diran;
aspalditik nedukan
jarria buruan
Iputzen onerako
egingo ote nuan.*

Bertso horien egileak ez dakigu nor ziren. Baina Aita Uriartek 1859ko abenduaren 21ean Bonaparte-ri bidalietan Elgoibarko errementari zen Etxaniz deiturako batenak dira, eta hara zer dion zazpigarren bertsoan:

*Iru probintziako
Diputaziuak
orain artu dituzte
beren mediuak:
iru milla mutil da
gaiñera diruak
gerra orretarako
dirade ainduak.*

Liburu erdialdera arteko bertsoak aski berdintsuak dira. Propagandaren giroak eraginik, moroen kontra, Espainia eta kristautasuna eta gure probintzien etorkizunaren alde. Ordurako, Nafarroa bere «Ley Paccionada» (1841) zelako foru eskubidez jabetu zen eta horregatik ziren hiru probintziak bakarrik.

Arestian esan dugun bezala, bertsorik gehienak ez dakigu no-renak diren, beste batzuk ordea. Altzoko Imaz, Zubiria, Elgoibarko Etxaniz, Durangoko Pantxillon zirelako izenak daramazkete; eta baita ere badira gizon eskolatuenak: Aita Uriarte, Eusebio Maria Azkue, Ibazeta markiñarra eta abar.

Zizurkilgo mutil batenak dira bertsorik hunkigarrienetakoak. Gerratik libratzeko, begia jota zuen auzoko neska batekin ezkontzea nahi izan zuen, baina etxeok errain diruduna nahi zuten eta ez zuten semearen andregai hori onartu. Eta horregatik

kantatzen ditu bere bihotzeko nahigabeak:

*Morerira juan da
gerran biet asi,
enpleo txarrerako
ez ninduten azi.
Zer egingo det bada?
Il artian bizi!
Adios, aita ta ama
ta Mikela Iñazi!*

*Adios, nere aita,
agur, nere ama,
esker gabetasunak
soldadu narama;
adios bada, nere
biotzeko dama,
bizi banaiz bueltan
banator zugana.*

Hemen ere pobre zirenak txarrago agertu ziren, herriaren en-
gainagarri asmatutako gerra honetan. Gainera, zertarako geni-
tuen lur haiek? Hainbeste odol ixuriaz hartutako lurrok, gero,
bat batean eta probetxurik gabe, hor utzi behar izan ditugu. Ez
dut uste mundu zibilizatuaren sinpatia handirik irabazi dugunik,
Somoza korrejidoreak gipuzkoarrei esan bezala.

Gainera, hara joan ziren soldaduetatik, balaz baino gehiago
hil ziren koleraz. Ongi etorria emateko asmatu ziren bertsoak
hala aitortzen dute:

*Mutill oietatikan
batzuek dira ill,
kolerak eta balak
die kalte egin.
Bizirik datozenak
ez dute izango min,*

emen dira jarriko
sano eta berdin.

• • •

Antonio Zavala continúa con su labor callada, paciente y eficaz, cubriendo con sus publicaciones aspectos de la historia y de la literatura popular vasca.

Su última aportación es una antología de la primera de las guerras de Africa (1859-1860), manipulada por O'Donnell para apaciguar otros problemas de política interior y fomentar el patriotismo.

La obra de los bersolaris de la época nos muestra visiblemente el sentir popular. Los *Tercios vascongados*, bajo el lema «Irurac-bat», se fomentaron con la idea de favorecer la defensa de la cuestión foral, entonces en litigio, como dejan ver algunos documentos de esta obra «Afrika'ko gerra», así como el sentir popular a través de los versos. Navarra quedó apartada de la cuestión por la «Ley Paccionada» de 1841.

Lo bueno de esta obra es el cúmulo de documentos que aporta para cotejar con los «bertso paperak», para su clara interpretación. Y estas hojas impresas en verso, la mayoría proceden de la colección de L. L. Bonapate que se conservan en *New Library*, de Chicago, de donde el autor ha obtenido microfilmadas.

A. Zavala proyecta hacer antologías similares de las guerras con Francia, la de carlistas y liberales, la de Cuba y la segunda de Africa en 1914. Pues para ello ha logrado reunir en su archivo muchos miles de «bertso paperak» y «bolanderak» (hojas impresas en verso) que circularon en aquella época y que hoy constituyen verdaderas crónicas del pasado y a la vez valora y enriquece la literatura popular vasca.

1977 - XI - 21

ABERRI EGUNA

Aberri eguna euskaldunon sinbolu indartsu bat bihurtu zaigu. Gaur egun Euskal-Herriko abertzaleen anaitasunezko egun berezia dugu Aberri eguna. Bere izatez ez da ohitura zaharrekoa, zeren 1932. urtean sortu bai zen.

Ikurriña bera ere sinbolu soil bat besterik ez da, baina gure herriaren alde daudenen gogoetan zenbat eta zenbat sentipen eta oroitzapen ez ote ditu gordetzen sinbolu honek? Jokin Zaitegiren *Berriz ere goldaketan* deritzan liburuan «Euskal-ikurrinari» eskainitako olerki epikoa bere larogetahamasei betso mardul eta tinkoak lasai eta pentsakor irakurriaz bakarrik konturatu gindezke sinbolu honek bere inguru eta babesean duenarekin. Hasiara batean beste zerbait bazen ere (Bizkaiko bandera, adibidez), orain Euskal-Herri guziaz bere jatorrizko nortasunetan gogoz bildu nahi duen indarraren sinbolu da, eta gure mende honetako gizaldiak ezagutu dituzten askatasunezko borroka bizien agergarria.

Lehen abertzale alderdiaren sorreraren urre eztaiak ospatzez asmatu zen Aberri eguna, eta lehen lehena 1932ko martxoaren 27an Berbizkunde egunez zelebratu zen Bilbon, Jesusen-bihotzaren monumentu ingurutik Sabin-etxeara arte. Garai hartako egunkariak diotenez, 70.000 pertsonak parte hartu zuten.

Bezpera gauan Euskal-Herriko mendi gailurretan suak piztu ziren, aintzina batzarretarako deietan ohi zen bezala, eta egun-sentiarekin jendea uholdez bildu zen Bilboko kaleetan. Milatik gora ziren manifestazio haren aurrean joan ziren dantzariak, bide nagusia bete-betean.

Itsasoa ez zen bare, baina, halaz ere, itsasoz ere joan ziren. Honegatik, ospetsua egin zen Bermeoko arrantzale zaharraren irtera hura: «Itto edo Bilbora».

Egunaren oroiz liburu eder bat ere publikatu zen. Artikuluak, olerkiak, agurrezko eskaintzak ohar laburrak, e. a. biltzen zituen liburua. Horrez gainera Sabino Aranaren biografia labur bat eta berak sortu zuen mugimenduaren lehen berrogetahamar urteetako historia eta Aberri eguneko kronika jasotzen zituen. Edergarritz oso apain argitaratutako liburua. Martínez Ortiz de Zárate

eta Kintanak egin zituzten muralak eta beste zenbait edergarrien artean bertan argitaratu ziren. Guziz, hirurogeiren batek kolaboratu zuten. Gaur ere oraindik garrantzitsuak iduritzen zaizkigu «Precursión» eta beste zenbait lan. Montzon, orduan ere, idearik oinarrizkoenetan tinko, abertzaleei euskara ikastera dei eginez. Eta, Adolfo de Larrañagaren testoa gaur gaurkoa iduritzen zaigu orain dela berrogetahamar urte gertatua bazen ere.

Liburu harteko eskaintza asko hitz hutsak besterik ez ziren, une bateko emozioaren berotasunez idatziak. Lanak erdaraz eta euskaraz zeuden. Euskara urriago, eta gainera, asko ta asko negargarri idatziak eta izkribu batzuetatik besteetara desberdintasun handiak nabari zirela. Zein urruti zegoen euskararen bata-suna! Baina lan politak ere idatzi ziren eta hoietakoa dugu, esate baterako, Lizardirena.

Abertzaletasunaren itzarkundetzat egutegiko Pizkunde eguna hautatu zuten, baina dei egiteak, esan dugun bezala, aintzinako batzarretarako deiak bezalatsu, mendi gailurretan suak piztuaz. Behar bada sinbolu zaharragoetan ere ohartuak ziren, Larunbat Santu egunean herri askotan oraindik ere ohitzen den su-bedinkatuan. Horrez gainera, esango genuke, baita ere bazela *Amaia* eleberri erromantikoaren eragina, ilargi betearen gauarekin bateraturik. Dena dela, sigilu zaharrean sofistikatorik irten zela Aberri eguna; hala esango genuke. Eta nork daki horregatik ez ote zen hain gogozko hartu? Harrera ona izan zuen eta jarraipen hobeak ezagutu zituen gudatera arte. Geroztik ere, debekatzaileak beti larri ibili dira gogo horrek bere barnetik daraman sua itzali nahirik. Baina, alperrik. Eta, datorren igandez, hil honen hamarean, Gasteizek ezagutuko du Aberri egunaren nortasuna. Hala bedi.

* * *

El Aberri eguna (Día de la patria) no es de tradición muy antigua, pero en nuestros días pertenece ya a las páginas de la historia contemporánea. Se creó en 1932 para conmemorar las Bodas de Oro del nacionalismo vasco y la primera celebración tuvo lugar el día 27 de marzo de dicho año, coincidiendo con la Pascua

de Resurrección.

J. A. Aguirre dedicó un extenso comentario en uno de los capítulos de su obra *Entre la libertad y la revolución*. Y la efemérides de aquella jornada fueron recogidas en una obra que lleva por título «Aberri eguna» (Berbizkunde igandia, 1932). En la obra se recogen aportaciones diversas, desiguales en valor y contenido, artículos, poesías, saludos, etc. Biografía del fundador del Partido Nacionalista Vasco, precursión y albores del movimiento nacionalista y crónica general de aquella memorable jornada. Aportaciones en castellano y vascuence. Destacan algunos artículos como el del poeta Lizardi, y otros muchos son muy actuales en su contenido, y de entre estos mismos seleccionaríamos los de T. de Monzón y Adolfo de Larrañaga. Un libro ricamente ilustrado con los murales que para el acto fueron preparados por Martínez Ortiz y Quintana.

La víspera de aquel Aberri eguna se encendieron hogueras en las principales cumbres del País Vasco; con el alba comenzó la gran marcha sobre Bilbao, donde se congregaron más de 70.000 personas. Desde la Avenida, bajo el monumento al Sagrado Corazón, hasta Sabin-Etxea. Más de mil danzaris desfilaron abriendo la marcha de la inmensa comitiva.

Aberri eguna, al igual que la Ikurriña, se han convertido en símbolos de amplia repercusión en el País Vasco, de cuya fe se dará testimonio en Vitoria el próximo día 10.

1977 - IV - 4

G E R N I K A

Gure mende hontako historiak ezagutu dituen hilketa lotsagarrien hasiera zen hura. Suzko bola bat erori zen zerutik eta Bizkaian jo zuen Gernikako hiria.

Etzi beteko dira berrogeta bat urte. 1937ko apirilaren 26ko arratsalde batean zen, zeruaren isila urratuz berrogetakak egazkinak agertu zirena. Egun batzuk lehenago Durango bonbardeatu

zuten haiek bezalakoak ziren, baina askoz gehiago. Mutikoak ginen, baina hala ere ongi ezagutzen genituen Heinkel eta Junker haiek, multzoka zeruen jaun eta jabe agertzen zirenak, eta aguro hasten ginen ezkutulekuen bila. Esan beharra dut zazpi hilabetez Eibarko mendietan zela gerrako frentea eta familia Arratiako Arantzazun ginela Apirileko egun hartan, goiz baketsua igaro ondorean, arratsaldeko lehen orduetan hainbeste egazkin batera ikustea ez zen gauza normala. Durango berriz sutu behar zuten ustean igo ginen aurreko mendi muino batera. Ordurako, egazkinak urrutiratuak ziren. Zornotza baino haruntzago agian, Gernika edo Bermio aldian. Apenaz entzuten genuen bonben hotsik, baina han ari ziren inguru batean jiraka eta Heinkel-ak elkarren ondotik zerrendan jarriaz goitik beheruntza zuzenean abiatzen ziren. Ika-siak ginen hoiien ametrailatzeko eraz eta ohartzen ginen parean gertatuko ziren jende errukarriaz. Nonbait, kargak hustutzean itzuli ziren, baina zein ez zen gure harridura egazkin haiek alde-tzeaz beste hainbeste gurutzatu zirela zeruan toki berera joaz? Ilunabarrean, muinotik behera gentozela, zerua gorri ikusten zen erreketaren lekuko. Geroztik, gure buruetatik ez da joan arrats hartako oroitzapenik.

Gabean irratiz eta biharamunean egunkarien bidez jakin genituen Gernikako hilketa eta erreketaren berriak. Izugarriak benetan, astelenero egiten zen azoka eguna zenez. Bestalde, euskaldunon bihotzak ikutu bai zituen hiri beneragarri hortan izateaz. Nonbait, Iparragirrerren igarkizun hartatik ez hain urrun:

*Arbola botatzia
dutela pentsatu
Euskalerra guzian
denak badakigu.*

Handik hilabete batzuetara Frantsiara itsasoz gindoiatzela Cervera zeritzan kruzeroak bidean hartu eta Ferrol-era behartu ginen. Ferrol-go Naval-ean zenbait egun igaro beharrean aurkitu ginen eta han lanean ari zen euskaldun batekin hartu genuen ezaguera. Egun batzuz, Gernikan zer gertatu zen galde egitera ausartu zen. Baina, gure ahoak mutu. Gurasoak ongi erakutsi

ziguten Gernikaz ezer ez esatea; bagenekin arrizkugarria zela. Hala ere, bizpahiru egunen ondotik eta fruitu ederrik erregalazten zigun euskaldun hura zergatik ez atera bere kezka hartatik? Egun batean, kamiona baten barnean eserita, ipi-apa kontatun nere begiak ikusia eta egunkariak eman zituzten berriak, baita ere Gernikan han bertan bonbardeopean aurkitu zirenei entzuna, eta hauetariko batzuk nola ezagutu nituen. Une batean, jaun hari begira gelditu nintzen. Matrailetatik behera malkoak ixuri zitzaizkion, negarrari emana zen... Gu, bi lehengusu ginen eta triste jarri ginen gizon bat horrela negarrez ikusi beharrez. Gero kontatu zigunez, gernikarra zen eta bonbardeo hartan senitartekoak galdu zituen. Nazionalen prentsak, gorriak erre zutela esaten omen zuen, baina berak ez zuela holakorik sinestu, inork ez duelako erretzen bere haur eta gurasorik.

Geroztik, Gernikaz hitz egitean eta hontaz irakurtzean, Arantzazuko muintotik ikusia eta Ferrol-en ezagutu nuen euskalduna ditut gogoan.

Gezurrik ugari ibili da Gernikan gertatuaz, baina Picasso bezalako artista baten sentipenak ez ditu estaliko kazetari saldu batzuen esanak eta militarren ezpatak ezin ditu ebaki egiazen lekuko direnen mihi guziak. Eta, behar bada, Hugh Thomas-en liburua izan daitake hauzi honi buruz egin denik neutralena, Espainiako gerra guziarena den bezala. Ikus lehen argitalpenaren 51. kapituluan. Bestalde, argitara berri da Herbert R. Soutworth-en obraren gaztelerazko lehen argitalpena (1).

Adolf Galland generalaren memorieta VI. kapituluan aitorzen du Gernika alemanak bonbardeatu zutela. Gudarosteei bidea mozteko zubi bat etetzea omen zen beren asmoa, Gernikatik Errenderia auzora bitartean dagoena, baina haizeak hiri aldera zijoazenez, keak hiria estali zuela eta huts hortatik gertatu zela hilketa hura. Nuremberg-en Goering-ek bere buruagan hartu zuen lehen salakuntza Gernika izan zenez Galland-ek ezin zezakean aipatu gabe utzi. Esaten ez duena, zera da, Goering-ek berak aitoru behar izan zuela hiri bat desegitzeko lehen saioa izan zela Gernika (3). Eta, bere gogoko haizeetatik ke estaltzaileak eramatea nahi izan zuena Galland bera izan zen. Goitik behera zuzenean jendea ametrailatzera jaitzitzen ziren Heinkel haientzat ez bai-

zen keerik.

Coventry, Dresden, Hiroshima..., beren erreketaz eta hilketaz behar bada ez ziren ezagutuko Gernikakoaren ondoren nazio artean justizia zintzo eraman bazen. Gizonaren eskubideak haintzat hartu gabe jokatzek, arrazoiaren eta etikaren neurri guziaz eten zituen eta gero etorri ziren ondorengoak. Diktadura nahi zutenek, gizonen ideiak zanpatzeko, herriak ere barreiatu beharrez aurkitu ziren, andere eta ume, ezer errezpetatu gabe, indarkeriaren teknikak haurren heriotzaraino eramanez. Lotsatu ez ziren kriminalak gezurrez estali nahi zuten; baina keeak suntsitu ziren eta egiak agerian daude. Zerbituko al digute ikaskizuntzat? Haintzat hartzeko gauza gogoangarriak benetan Albert Camus zenak Gabriel Marcel-i 1948. urteko abenduko hilean *Combat* aldizkarian egin zion gutunean jarraiak (1). Ikaspiderik etzaigu falta.

Gainera, Gernika bera hortarako hautatzea izan zen gizatxarren gorroto grinetatik irten lezakean gaitzaren irainik handiena. Zeren, Euskal-Herriko eskualde bakoitza bere batzar tokiak izan ditu foruen garaian eta hauetatik aipagarriena Gernika bai zen, tokirik zehrrera, forurik bereziena eta erregeak eurak ere zin egitera behartu zituena. Iparragirrereren ahotik ez ezik Tirso de Molina, William Wordsworth eta beste anitz poetak aintzinatik kantatu zuten libertatearen sinbolo den arbolaren hiria baita, eta horrenbeste bazekiten hausteko agindua eman zutenek.

Askoren gogozkoa ez bada ere, izan denagatik eta historian hala gertatuagatik, Gernikak sinbolo bat izaten jarraituko du, askatasunaren eta herri eskubideen sinboloa.

* * *

- (1) Hugh Thomas, «La guerra civil española» (París, 1962), págs. 351 y 352. Herbert R. Southworth, «La destrucción de Guernica». (París, 1977).
- (2) General Adolf Galland, «Memorias» (Barcelona, 1955), pág. 53.
- (3) Juan de Iturralde, «El catolicismo y la cruzada de Franco», tomo III (Toulouse, 1965), pág. 196.
- (4) Albert Camus, «La sangre de la libertad» (Buenos Aires, 1958), pág. 98.

De una u otra manera, a los que vivimos durante la infancia la guerra en Vizcaya se nos quedó muy grabado el bombardeo de Guernica.

Tragedia plasmada en la obra de Picasso, y que Hugh Thomas, uno de los autores más imparciales sobre la guerra civil española, ha escrito con realismo y objetividad en el capítulo 51 de su bien documentada obra. En una población de 7.000 habitantes, la tarde del 26 de abril de 1937, el centro de la ciudad quedó completamente destruido y envuelto en llamas. Mil seiscientas cincuenta y cuatro personas resultaron muertas y 889 heridas.

El entonces coronel Adolf Galland, que se hizo cargo de la jefatura de la Legión Cóndor inmediatamente después del suceso de Guernica, cuenta en sus memorias lo ocurrido. Que siendo el objetivo destruir un puente, por mala visibilidad sufrió considerables daños la ciudad de Guernica. Sin embargo, cuando Goering compadeció en el tribunal de Nuremberg en 1946 tuvo que admitir que Guernica sirvió como un terreno de pruebas. Y en el fondo de la cuestión queda el inicio de las horrorosas matanzas de la indefensa población civil por parte de ambos bandos en la segunda guerra mundial. La crueldad fue tan grande que terminada la horrenda guerra mundial y aun transcurridos once años, la honrada pluma de Camus, en *Combat* de diciembre de 1948, en defensa de su obra *Estado de sitio*, en respuesta a G. Marcel, seguiría preguntándose: «¿Por qué Guernica, Gabriel Marcel? ¿Por qué esa cita en que, por primera vez, ante un mundo todavía adormecido en su comodidad y su miserable moral, Hitler, Mussolini y Franco han mostrado a unos niños lo que era la técnica totalitaria? Sí, ¿por qué esa cita que también a nosotros concernía? Por vez primera, los hombres de mi edad daban, en la historia, con la injusticia triunfante. La sangre de la inocencia corría entonces en medio de un gran palabreo farisaico que por cierto aún dura».

Un crimen que no fue denunciado por todos y con la energía que ello requería, motivaría a que le siguieran otras barbaridades como las de Coventry, Dresde, Hiroshima y un etcétera bien largo y bien triste, vergonzoso para la historia de la humanidad.

Además, en nuestro caso, se trataba del lugar sagrado como

símbolo de las libertades vascas y aun universales, cantado por poetas desde Tirso de Molina y William Wordsworth hasta nuestro Iparraguirre que su canto vino a convertirse en himno nacional.

Por todas estas concurrencias, aunque pese a muchos, Guernica seguirá siendo un símbolo de las libertades dentro de la historia de la Humanidad.

1978 - IV - 24

MENDAROK HERRI IZAN NAHIA

Aspalditik agertzen du Mendarok herri izan nahia. Arrazoian faltarik ez du. Inguru batean bizilagun asko izateak berakin eskatzen du gobernatze antolakizuna eta Mendarok, gobernatzeko, udaletxea urruti izatetik aparte, zoritxarrez, bat baino gehiago ditu. Eta, holakoetan, herri guziaren onerako erabaki orokorra hartu behar den bakoitzean, batak arre!, eta besteak iso!, inora ezean gelditzeko modurik egokiena izaten da.

Mendaron kalez kale ibiltzea aski da bertako gobernurik eza-kin ohartzeko. Konponketak, zuzenketak, garbiketak, zainetak, Mendarok guziak ditu beharrezkoak eta horiek bideratzeko aldaba edo kabua urruti jo beharra duenez, nonbait, ezta entzuten. Edo alde batekoak ez entzunarena egiten dute, bestaldekoentzat joko zuten ustean. Dena dela, hor dugu Debarruaren behe partean prolema bizi bizi bat, eta ez txikia.

P. M. Urruzunok aurkitzen zuen Paradisu hura geroago eta urrutiago dugu:

*Mendaro dezu ama
ta jaioterria,
arkaitz baten azpitik
berriz jatorria:
iru zulotatikan
dator iturria,*

*Plinio berak digu
ematen berria.
Nork daki zoriona
gizonak nun duan!
Beti dago txit giro
zure ur onduan;
udaran presko presko
ta epeltxo neguan,
Kilimonen parerik
ez dago munduan.*

Orain ere hor dago Kilimon, beti hil eta emon. Baina barruko arazoak konpondu ezinez, geroago eta lotsagarriago. Honegatik, ezta batere harritzekoa Mendaroren herri izan nahia.

Mendarok hiru auzo ditu, eta ez bi, askok uste duten bezala. Alzola eta Sasiolarekin ditu bere mugak, eta hiru auzoak Deba ibaiak eta Kilimon erreka banatzen dituzte: Deba ibaiaren ezkerretik Aizpilgoeta, eta eskubialdetik Mendarozabal (edo Trinidad de Mendarozabal) Kilimon erreka ezkerretik eta Garagartza eskubitik.

Elgoibarko «Carta Puebla» delakoan aipatzen da Mendaro, 1346. urtean. Behar bada hau da Mendaroren agiririk zaharrena. Hobeto esan, herri gutun hortan Sarasua (oraingo Saratzu base-rria) eta Lezaranzu (gaurko Lizarantzu) mugetako toki izen bezala aurkitzen dira Mutrikuko partean Mendaro-Azpilgoeta auzoan. Amberes-en 1584an argitaratu zen mapa hartan, Mendaro izenez Deba ibaiaren alderdi biak agertzen dira.

Aizpilgoetako auzoa Mutrikukoa, Mendarozabal-Trinidad parte Elgoibarkoa eta Garagartza Debakoa izan dira historian zehar.

Pablo Gorosabel historiagilea 1868an hil zen eta bukatuta utzi zuen «Noticia de las Cosas Memorables de Guipúzcoa» delako obra, 1899-1901 urtetan Tolosako E. López-enean argitaratuko zena. Probintziako historia estudiantzeko hain premiazkoa den obra honetan, III. liburuaren III. kapituluaren ematen ditu Mendaroko berriak. Orduan zen bazela, hiru auzo, bakoitzak bere kontsejua herri desberdineri loturik, baina elkarrekiko izkribu agiria zutelarik eta auzo bakoitzak alkate-ordezkoa zuela.

Hain elkarren hurbilak ziren hiru auzotxoak, bakoitzak kontsejuz herri desberdinerara jo beharrak, eragozpen handiak sortzen zituen, bai herrientzat eta bai auzoentzat. Honegatik, Debako herriak bere partea zuen Garagartza, prolema hoiegatik, 1882. urtean utzi zuen. Orduan, Trinitate parteko Mendarozabalekin bat egin zuen eta geroztik Garagartza ere Elgoibarrena da.

Debak erakutsi zuen borondate ona Elgoibarrek eta Mutrikuk ere erakusten baldin badute, laster Mendaro herri bihurtuko zai-gu. Hortarako arrazoiak eta merezimenduak ere aspalditik ditu berakin.

Oraintsu inkesta bat ere egina da auzotarren artean. Hiru aukera zeuden: Auzoak elkartzuz Elgoibarrera sartzeko; elkartu eta Mutrikuren barruan sartu; eta elkarturik Mendaro askatu bat osatu. Dirudienez, % 90 baino gehiagok Mendaro herri berri bat izatea nahi du. Siadeco ari da jasotako datu horiek aztertzen.

Guk, kanpotik begiratuarren, bertako prolemak hurbildik eza-gutzen ditugunez, ez dugu inolazko zalantzarik. Geografiaz da-goen tokian dagoelarik, dituen juridiko arazoak dituelarik eta bi herriren artean inorena izatekotan biak bere nahiko dutelarik, berez nahikoa nortasun duen toki horrek herri osatu eta libre bat behar luke izan. Eta, joan zen mendearen azken partean, 1882garren urtean, biztanlerik gehien zuen auzoa Debak libre utzi bazuen, orain zergatik ez Elgoibar eta Mutrikuk?

Bakoitzari berea, eskubidezko legea.

Hace muchos años que Mendaro trata de ser un pueblo in-dependiente. Mendaro en sí constituían tres barrios, y no dos, separados por el río Deva y por el regato Kilimón. Así lo describe Pablo de Gorosábel en la obra titulada «Noticia de las Cosas Me-morables de Guipúzcoa», libro III, capítulo III:

El valle de Mendaro, situado entre el lugar de Alzola y el punto de Sasiola, entre las dos márgenes del río Deva, se compone de tres poblaciones diferentes, que corresponden a otras tantas jurisdicciones civiles. La primera, compuesta de las barriadas Azpilgoeta y Plaza, pertenece al término municipal de la villa

de Motrico, ocupando la ribera izquierda de aquel río. Corresponde la segunda a la jurisdicción de la villa de Elgóibar, bajo la denominación de Mendarozábal (hoy más conocido por Trinidad, con sus caseríos dispersos), cuyas casas se hallan situadas a ambas orillas del mismo río. La tercera aldea de este valle es la denominada Garagarza, que ocupa la derecha de éste al pie del monte de Santa Cruz (separada de Mendarozábal por el regato Kilimón), y pertenece (pertenecía) al término de la villa de Deva. Habiendo la proximidad de las tres aldeas dado lugar a algunas cuestiones sobre el ejercicio de la autoridad de sus respectivos Alcaldes, las villas de que dependen tienen otorgadas sobre este particular las correspondientes escrituras de concordia, cuya relación no considero necesaria en este lugar (decía entonces Gorozábal, pero hoy sí resultan necesarias esas escrituras de concordia tan olvidadas para el buen gobierno de estos barrios). En este valle hubo antiguamente Alcaldes llamados del fuero de las ferrierías. Su jurisdicción se extendía a conocer de las causas pertenecientes a los ferrones, carboneros, conductores de carbón, vena y fierro, a las que ocurriesen entre los arrendatarios de las ferrierías, ferrones y demás braceros; a los hurtos de fierro y vena cometidos en las ferrierías, etcétera. Hoy sólo tiene cada aldea un Alcalde pedáneo dependiente del principal de su respectiva jurisdicción.

De forma similar a la descrita por Gorosábel ha venido funcionando hasta nuestros días. Con la diferencia de que Deva cediera de su parte el principal barrio que era Garagarza respecto al número de habitantes. Desde entonces funcionando unidos Garagarza y Trinidad de Mendarozábal perteneciendo a Elgóibar. Demográficamente quintuplicado y siendo cada día más acuciantes las necesidades de gobierno propio, los mendarozábal trabajan para lograr su justa independencia.

En una encuesta realizada por Siadeco, para una consulta popular, de formar un solo bloque perteneciente a un solo municipio o formar su propio Ayuntamiento, parece ser que más del 90% de los habitantes han optado en pro de esta última solución. Próximamente se darán a luz pública los resultados de la consulta.

Nosotros deseamos que los mendaróarras sean dueños de su propio destino.

1977 - IX - 5

III
ARTEAZ
De Arte